

Muundo wa Utenzi wa Wabukusu wa *Khuswala Kumuse*

Wanyama Aggrey, Rocha Chimerah na Beja Karisa

Ikisiri

Makala hii inashughulikia muundo wa Utenzi wa Khuswala Kumuse kwa kutumia Nadharia ya Umaumbo. Kulingana na Wafula na Njogu (2007), Umaumbo hulenga kuainisha sifa za kisanaa zinazopatikana katika fasihi kama taaluma. Wazo hili linaoana na maoni ya Njogu na Chimerah (2011) wanaoeleza kuwa katika fasihi kuna umbo la nje (kama vile sura, beti) na umbo la ndani (kama vile, jazanda). Umbo la shairi linategemea mpangilio wake. Kwa mfano, katika ushairi wa kimapokeo, yanapatikana mashairi yaitwayo tathlitha, tarbia na takhmisa, baina ya mengineyo kulingana na mishororo iliyomo katika kila ubeti. Kwa upande mwingine, ushairi wa kisasa hauzingatii sana umbo. Hata hivyo, shairi linaweza kuwa na beti fupi au ndefu; linaweza kuwa na umbo la kitendawili au ngano. Umbo ni namna kitu kilivyopangwa na kuundwa kwa nje na kwa ndani. Makala hii imedhihirisha ukweli wa madai haya kwa kuonesha kuwa kimuundo, Utenzi wa Khuswala Kumuse una mwanzo, kiwiliwili, upeo na hitimisho. Aidha, makala hii imeonesha kuwa utenzi unaorejelewa hauzingatii kaida ya idadi maalumu ya mishororo kwa kila ubeti wala idadi maalumu ya mizani kwa kila mishororo. Urari wa vina haupo. Utenzi huu pia hauna kibwagizo. Hata hivyo, utenzi huu ni mrefu kwani una beti zisizopungua tisini. Data ya makala hii ilitokana na uchunguzi wa maktabani. Hatimaye, mapendekezo ya utafiti wa baadaye yametolewa.

1.0 Utangulizi

*Utenzi wa Khuswala Kumuse*¹ ni ushairi simulizi ambao ni utanzu wa Fasihi Simulizi. Kwa mujibu wa Miruka (1994: 88), ushairi simulizi ni uwasilishaji wa mawazo, hisia na fikira kwa lugha ya kishairi kwa njia ya mdomo. Lugha ya kishairi huelezea mawazo kwa maneno machache sana. Huzingatia ufupishaji wa maneno, matumizi ya mishororo yenye mpangilio maalumu, urari wa vina, urari wa uwasilishaji na idadi ya mapigo ya sauti (mizani), lugha ya kitamathali, msisitizo wa sauti za konsonanti na msisitizo wa sauti za vokali. Kwa mujibu wa Ngure (2003: 72), kuna mashairi ya kazi, vita, tohara, harusi, kuzaliwa na kupewa jina kwa mtoto, kafara, matanga, mapenzi, unyago na jando. Miongoni mwa Wabukusu wa Magharibi mwa Kenya, matanga na mazishi ni wakati mmojawapo ambapo ushairi simulizi huwasilishwa. Katika jamii hii kuna ushairi maalumu ambao huwasilishwa patokeapo kifo cha mwanamume ambaye hadi kufa kwake aliaminiwa kuwa shujaa. Kazi hii inalenga mashairi haya ambayo yanathaminiwa mno na jamii inayorejelewa. Mashairi haya yanawasilishwa tu katika muktadha wa sherehe inayoitwa *Khuswala Kumuse*. Mbali na utangulizi, makala haya

¹ Utenzi huu bado haujachapishwa, hivyo masimulizi haya tumeyapata nyanjani na yamewasilishwa kwa lugha ya Kibukusu (lahaja mojawapo ya Waluhya wanaopatikana magharibi mwa Kenya). Mwasilishaji aghalabu hutenda huku akitembea (si kwa kasi sana si polepole sana) hali inayojulikana kwa Kibukusu kama 'khuswala'. 'Kumuse' humaanisha mkusanyiko wa watu (mkutano); hivyo utenzi huu huwasilishwa tu mbele ya mkusanyiko wa watu siku tatu baada ya mazishi ya mwanamume mwenye heshima katika jamii ya Wabukusu. Imekuja kuzoeleka wakati wowote uwasilishwaji wa utenzi huu unapotokea kama 'khuswala kumuse.' Tunaweza kusema kuwa ni hali ambamo utenzi huwasilishwa.

yanaangalia mapitio ya maandiko kwa mujibu wataalamu mbalimbali kuhusu muundo katika ushairi, kisha inachambua muundo wa utenzi husika na mwisho ni hitimisho na mapendekezo kwa tafiti zijazo.

Makala haya imeongozwa na mtazamo kwamba kazi ya sanaa lazima iwe na muundo ulio na mlingano sawa, na muundo huu hauna budi kuifanya kazi hiyo iwe sawa na mnyama mwenye sehemu kuu tatu: Kichwa (mwanzo wa kazi ya sanaa), kiwiliwili (katikati kwenye kiini cha mambo makuu ya sanaa hiyo) na miguu (mwisho/hitimisho). Sehemu hizi tatu lazima ziwiane na zijengane huku zikitimiza ukamilifu wa kazi nzima ya sanaa. Kwa upande wa nadharia, makala haya imeandikwa kwa kuzingatia Nadharia ya Umaumbo. Nadharia ya Umaumbo ilianzishwa mwaka 1904 huko Urusi. Mwasisi wa nadharia hii alikuwa Viktor Shklovsky ambaye aliandika makala iitwayo ‘*Ufufuo wa Neno.*’ Katika makala hiyo Shklovsky anazungumzia umuhimu wa lugha katika kuelezea maana ya fasihi. Kulingana na Wafula na Njogu (2007), Umaumbo hulenga kuainisha sifa za kisanaa zinazopatikana katika fasihi kama taaluma. Nadharia hii ina mihimili ifuatayo: (a) usanaa unamaanisha sifa zinazouainisha utunzi hadi kiwango cha kuweza kuitwa kazi ya fasihi, (b) umbo la shairi linategemea mpangilio wake, (c) wajibu wa mhakiki anayetumia Nadharia ya Umaumbo ni kutambua mbinu za kusimulia kama vile ploti na muwala, d) lengo la utungo ni kudhihirisha mbinu zinazolifanya shairi kuwa na mvuto wa kishairi, (e) muundo ni mpangilio wa mtiririko wa visa, (f) sukani kuu za mashairi ni vina na mizani, (g) kazi ya fasihi inajitangaza yenyewe, (h) washairi wa kileo wanasisitiza zaidi ujumbe kuliko kaida za kishairi. Mihimili hii yote ilinufaisha kazi hii kwa njia tofautitofauti.

2.0 Maandiko ya Waandishi mbalimbali kuhusu Muundo

Kwa mujibu wa Njogu na Chimera (2011), muundo ni mpangilio wa sura na mtiririko wa visa. Makala haya imenufaika kutokana na uchunguzi wa wasomi hawa katika uchanganuzi wa muundo wa *Utenzi wa Khuswala Kumuse* kwa kuzingatia msuko (mtiririko wa visa) wake. Katika ushairi wa kimapokeo, muundo wa ushairi ndio unaoitwa urari au arudhi. Muundo wa mashairi ya kimapokeo sukani zake kuu ni vina na mizani. Kwa mfano, kila aina ya shairi, linajulikana kwamba lina mishororo mingapi katika kila ubeti, na lina vina vya kati na vya mwisho na mizani ngapi katika kila mshororo. Inajulikana barabara pia kwamba, vina vinavyolingana ni vipi na vinapobadilika vinabadilika vipi, na mahali gani. Kwa hakika mshairi wa kimapokeo hana hiari ya kubadilisha miundo inayojulikana kuwa ndiyo ya kishairi na iliyotumiwa na washairi tangu zamani, vivyo hivyo kama ilivyopokelewa kutoka kwa wavyele. Mshairi asiyewahi kuukamilisha mtindo kama ujulikanavyo basi huwa amekosea, na hivyo anaandamwa na iza (aibu). Jambo hili halijitokezi katika *Utenzi wa Khuswala Kumuse* kwani kigezo kikuu kilichotumiwa kupima muundo wake hakikuwa arudhi ya vina na mizani. Ikumbukwe kuwa, mshairi anaweza kutumia mikondo mbalimbali ya bahari moja; mikondo ni sehemu ya muundo.

Kwa upande mwingine, washairi waitwao wa kisasa hawaoni kwamba mitindo ya aina hii ina maana. Lililo na maana kwao ni maudhui na kuwasilishwa kwa ujumbe uliodhamiriwa. Kwa kawaida, njia yao ya kuwasilisha ujumbe ni utumizi kemkem wa taswira. Ingawa washairi wengine hutumia beti, mishororo, vina na mizani, lakini sio kwa ukakamavu kama inavyotakikana katika sheria za kimapokeo. Mtazamo huu ndio unaonekana kutawala uwasilishwaji wa *Utenzi wa Khuswala Kumuse*.

Kwa mujibu wa Njogu na Chimera (2011), Aristotle alijishughulisha sana na masuala yaliyohusu muundo mahususi katika kazi za sanaa. Jambo hili aliliendeleza tu Aristotle kwani kwa hakika lilikwishaongelewa na Plato na kabla ya Plato alikwihalichunguza Socrates. Suala hili linahusu uwiano na mlingano wa sehemu mbalimbali za kazi ya sanaa ambapo kazi ya sanaa lazima iwe na muundo ulio na mlingano sawa na mnyama mwenye sehemu kuu tatu: kichwa, kiwiliwili na miguu. Makala hii imetumia kimithilisho hiki cha Aristotle katika uchanganuzi wa muundo wa *Utenzi wa Khuswala Kumuse*. Aristotle aliipanua sana nadharia hii ya muundo wa kazi ya sanaa katika *Poetics*. Aliichambua miundo ya kazi mbalimbali na tanzu au aina za sanaa akasisitiza kuwa kuna haja ya kuangalia sifa mbalimbali za miundo hiyo na uhusiano wake na tanzu mahususi zinazohusika. Kwa hiyo, miundo hutofautiana na sifa za tanzu za sanaa. Kwa mfano, kwa vile tanzia ina uchangamano lazima muundo wake uwe wa kichangamano pia. Hapa basi tunakuta vigezo kama vile vya Peripetia (mgeuko wa ghafla wa mkondo wa matukio hasa yale yamzungukayo mhusika mkuu), utambuzi wa mambo kwa upande wa wahusika wakuu wa tanzia ambao hutekeleza mabadiliko ya kimuundo na kadhalika.

Uchunguzi wa muundo unahusika kimsingi na uchunguzi wa msuko wa kazi inayohusika. Kimsingi, msuko una mwanzo; mwanzo huu ndio unaoelekeza kwenye mfuatano wa kiwakati. Mojawapo ya jukumu la kimsingi la mwanzo ni mfichuo (*exposition*) wa mhusika au dhamira. Hapa ndipo tunapoelezwa kuwa mhusika ni nani, anafanya nini, tukio limefanyika saa ngapi na sehemu gani. Suala hili la mfichuo ni muhimu kwa utafiti huu kwani imedhihirika kuwa *Utenzi wa Khuswala Kumuse* una mwanzo. Ni muhimu kukumbuka kuwa si kazi zote ambazo huwa na mfichuo huu kwenye mwanzo wake. Kuna mifichuo tofauti: mfichuo wa mwanzoni, mfichuo wa hatua kwa hatua (unaotokeza kwenye sura tofautitofauti), mfichuo uliokawizwa na mfichuo ulioahirishwa. *Utenzi wa Khuswala Kumuse* unatumia mifichuo ya hatua kwa hatua kutokana na sababu kwamba utenzi huu unazungumzia masuala tofautitofauti kama vile historia ya Wabukusu, mashujaa wao, na vita Mambo haya yanajitokeza katika vitushi tofautitofauti katika msuko wa matukio wa utenzi huu.

Mwanzo una jukumu jingine muhimu la kuingiza elementi au sifa za kutotengemaa (*instability*) ambayo ni msingi mzuri wa kuashiria kwenye ukuaji wa kisa kwa njia ya mgogoro. Mwanzo wowote ule unatarajiwa kuwa na kutotengemaa ambako kuna-

chochea maswali kama: Je, kutatokea nini? Je, atafanya nini? Je, mwisho wake ni nini? Katika *Utenzi wa Khuswala Kumuse*, mfano mmoja wa kutotengemaa kunatokana na kisa cha sungura kumwambia chui kuwa kila mmoja wao amuue mkewe. Kutotengemaa huku kunamweka msomaji katika taharuki kubwa.

Mwili au sehemu kuu ya msuko inaendeleza au kukuza kule kutotengemaa (mgogoro ambao unaashiriwa kwenye mwanzo) hadi kwenye ukuaji mpaka kwenye upeo (yaani, kilele cha mgogoro). Muundo wa msuko unaisha kwa mwisho ambao una utatuzi wa tatizo kuu ambalo ndilo kiini cha mgogoro wenyewe. *Utenzi wa Khuswala Kumuse* una mifichuo mbalimbali kutokana na vitushi vidogovidogo vinavyojenga muundo wake. Kwa sababu hii, kuna migogoro tofautitofauti inayosababisha kuwapo kwa vipeo tofautitofauti.

Kuhusiana na maana ya ushairi, Mnyampala (1965), katika utangulizi wa diwani yake anatwambia kwamba, 'ushairi ni msingi wa maneno ya hekima tangu kale. Ndicho kitu kilicho bora sana katika maongozi ya dunia kwa kutumia maneno ya mkato na lugha nzito yenye kunata yaliyopangwa kwa urari wa mizani na vina maalumu'. Upeo wa juu wa kuzingatia kaida katika utunzi wa fasihi ya Kiswahili ulitokea kilipochapishwa kitabu cha *Sheria za Kutunga Mashairi na Diwani ya Amri* (1954). Kulingana na maoni ya Kezilahabi (1983), kitabu hiki kilikuwa kiungo cha wakati uliopita na urasimi mpya. Sheria za kutunga mashairi ni muhimu katika makala hii kwani zimesaidia waandishi wa makala hii kubainisha kuwapo au kutokuwapo kwa kanuni za kishairi katika *Utenzi wa Khuswala Kumuse*. Wahakiki wa hivi karibuni wanamkosoa Amri Abedi kwa kutozungumzia bahari zote na mikondo yote ya ushairi wa Kiswahili. Hata hivyo, aliyoyafanya Amri Abedi kwa wakati huo yanastahili pongezi. Alizungumzia ushairi wa wakati wake kinadharia.

Tukizingatia mkondo wa fikra wa ushairi kama wa Shaaban Robert, Chiraghdin Shihabuddin, Abdilatif Abdalla na Sheikh Ahmad Nabhany, maelekezo kadhaa kuhusu utungaji na uhakiki wa ushairi yanachipuka. Kwanza kabisa, tunajulishwa kwamba nguzo ya ushairi wa Kiswahili ni muundo. Ingawa bahari za ushairi wa Kiswahili zinaweza kuainishwa kwa kutumia vigezo vya kimaudhui (kama vile wajiwaji, kasida na mandhuma), kwa ujumla, bahari za mashairi ya Kiswahili hubainishwa kimuundo. Msanii katika utenzi huu kwa kutumia kigezo cha kimaudhui ameongozwa na fikra kuwa kilicho muhimu katika kazi yake ni ujumbe bila kutawaliwa na sheria zinazounda muundo wa ushairi. Ujumbe unawasilishwa kwa maneno fasaha yenye ubunifu. Kigezo hiki cha kimaudhui kina mchango mkubwa katika uainishaji wa muundo wa *Utenzi wa Khuswala Kumuse* kwani utenzi huu hauzingatii arudhi za kishairi.

Baadaye katika miaka ya sabini, matumizi ya arudhi yalizusha mgogoro. Watunzi wengi kutoka Tanzania bara walianza kukataa kufuata kanuni za kutunga mashairi kama zilivyozoeleka. Ubinafsi wa washairi hawa ulibainika hapo mwanzoni katika

maelezo ya Kezilahabi yaliyowasilishwa kishairi (1974: xiii). Kezilahabi anaeleza kwamba, hakuna mtu anayeweza kumwonesha jinsi ya kutunga ushairi katika mazingira yake. Anaghairi kutumia vina na mizani katika ushairi wake kimakusudi kwa kuwa muktadha wake unamkubalia kutunga mashairi ya aina yake. Maoni ya Kezilahabi yalifuatwa na mchango wa Kahigi na Mulokozi (1979) ambao walionesha sifa za ushairi popote pale unapopatikana. Katika kuzionesha sifa hizi, walijaribu kudhihirisha kwamba ijapokuwa kuna mashairi mengi mazuri yanayozingatia arudhi, hayo siyo mashairi pekee yanayoweza kutungwa. Kwa maoni yao, ushairi si sanaa ya vina bali ni sanaa inayopambanuliwa kwa mpangilio maalumu wa maneno fasaha na yenye muwala, kwa lugha ya mkato, picha au stiari au ishara, katika usemi, maandishi au mahadhi ya wimbo ili kueleza wazo au mawazo, kufunza au kueleza tukio au hisi fulani kuhusu maisha au mazingira ya binadamu kwa njia inayogusa moyo (1979: 25). Fikra hizi zinaungwa mkono na kunolewa zaidi na Senkoro (1988: 9-10). Naye fanani wa *Utenzi wa Khuswala Kumuse* hapana shaka kuwa ametawaliwa na dhana ya kwamba muhimu katika ushairi ni ujumbe bali sio sheria zinazotawala muundo wa utenzi. Kinachoonkana katika utenzi huu wa *Khuswala Kumuse* ni mpangilio maalumu wa maneno fasaha na yenye muwala, kwa lugha ya mkato, picha au sitiari au ishara ili kueleza mawazo, kufunza au kueleza tukio au hisi fulani kuhusu maisha au mazingira ya Wabukusu kwa njia inayogusa moyo.

Dhana ya utenzi katika fasihi ya Kiswahili iliwahi kuzua utata baada ya Ruth Finnegan (1970) kueleza kwamba Afrika hakuna tenzi bali kuna simulizi za kisifo. Hoja hii aliipa uzito kutokana na kwamba aliangalia tenzi andishi na kusahau tenzi simulizi. Vilevile, vipengele muhimu vya tenzi simulizi hakuvipa umuhimu kama vile usimulizi na utendaji. Vigezo muhimu alivyovitaja ni: a) utenzi uwe na umbo la kinudhumu, b) urefu, c) uzungumzie maisha ya shujaa, na d) muunganiko wa matukio. Kazi hii imenufaika kutokana na kazi ya Finnegan (1970) kwani imeweza kuonesha kuwa *utenzi wa Khuswala Kumuse* una sifa za urefu na kwamba unazungumzia maisha ya mashujaa wa jamii inayorejelewa na kwa hivyo kuupa utenzi huu muundo wa kitanzu. Kutokana na vigezo hivyo aliona kwamba kuna tenzi zenye sifa hizo. Madai yake yaliibua wataalamu mbalimbali kutafiti na kuandika kuhusu tenzi. Kwa mfano, Mulokozi (1987) ambaye ameangalia utenzi wa Kiafrika kama utenzi simulizi tofauti na ilivyo kwa Finnegan. Baada ya tafiti hizo ilionekana kwamba Afrika kuna tenzi. Mulokozi (1996:85) anaeleza utenzi ni utanzu mashuhuri sana katika kundi la ghani-simulizi. Anaendelea kusema kuwa utenzi ni ushairi wa matendo. Ni utungo mrefu wenye kusimulia matukio ya kishujaa yenye uzito wa kijamii au kitaifa. Matukio haya huweza kuwa ya kihistoria na visakale/visasili. Hapana shaka kuwa *Utenzi wa Khuswala Kumuse* unaafiki sifa hizi kwani una masimulizi ya kishujaa, historia na visasili.

Naye Bowra (1952) anatomia fomula kuelezea maana ya utenzi kwa lugha ya Kiingereza. Anasema $E = M + Ms$ (Epic = Mars + Muse/Music), ikiwa na maana

kwamba utenzi ni vita na muziki ($U = M + V$). *Utenzi wa Khuswala Kumuse* una sifa hizi za masimulizi kuhusu vita na matumizi ya muziki (nyimbo). Kwa upande wake, Wamitila (2003:333) anafasili utenzi kuwa ni shairi refu la kisimulizi linalozungumzia kwa mapana na mtindo wa hali ya juu, matendo ya mashujaa au shujaa mmoja. Kimsingi, utenzi huwa na sifa nyingi na huweza kuleta pamoja hadithi ya kishujaa, mighani na visasili. Tumeona kuwa *Utenzi wa Khuswala Kumuse* ni mrefu (una beti 90) na pia unazungumzia mashujaa wa jamii husika. Hivyo, tunaweza kufasili utenzi kuwa ni utungo mrefu wa kishairi wenye kusimulia matukio ya kishujaa au ya kihistoria. Vilevile, utenzi unaweza kuwa umebeba au unasimulia historia ya jamii fulani kwa sababu unaweza kuelezea mashujaa waliopata kuishi na matendo yao. Hivyo utenzi unaweza kuhusu asili ya jamii fulani na/au maisha ya shujaa na mapambano anayopitia.

Johnson (1986) ni mtafiti na mfasiri wa utenzi wa Son-Jara. Alifanya utafiti wake kwenye miaka ya 1970. Mbogo (1994), kutokana na kisa cha Son-Jara ameandika tamthilia yenye muundo wa Ki-Aristotle ambapo mashujaa wanaishia na anguko. Niane (1965) ameandika katika muundo wa riwaya. Kutokana na kisa cha Sundiata na waandishi tofauti, majina na wahusika yametumika tofauti kulingana na lugha waliyotafsiria au waliyoandikia, mfano adui wa Son-jara waandishi wamemwita Sumanguru au Soumaoro. Licha ya kwamba kazi hizi zinaupa uhai mwingilianomatini kwani utanzu mmoja wa kifasihi unaweza kuwasilishwa katika mtindo wa utanzu tofauti, makala hii imenufaika nazo kwa vile zinaelezea kuhusu muundo wa utenzi.

Mbatiah (2001:59) anaeleza kuwa, ‘muundo ni uhusiano wa elementi za kazi za kifasihi katika mpangilio thabiti unaozishikamanisha elementi hizo.’ Uhusiano alioangazia mwandishi huyu ulifaidi kazi hii kwa kuangazia sehemu tofautitofauti za utenzi unaorejelewa na jinsi zinavyokamilishana. Wamitila (2003:153) anaeleza kuwa dhana hii ya muundo hutumiwa kueleza sifa za nje zinazoipa kazi ya fasihi sura ya kutambulikana. Hata hivyo, si lazima elementi za kimuundo ziweze kuonekana kijuujuu. Baadhi ya elementi huwa za kindani. Kutokana na sababu hii, sharti hadhira isome kazi inayohusika ili kubaini na kuelewa elementi hizo. Hali hii husababisha kuwapo kwa aina mbili kuu za miundo katika kazi za kifasihi: muundo wa ndani na muundo wa nje.

Muundo wa ndani wa kazi ya kifasihi kwa kawaida huwa hauonekani kwa macho. Hujumuisha vipengele kama vile; usimulizi, msuko, wakati na matumizi ya lugha. Muundo wa nje hujumuisha vipengele kama vile urefu wa kazi, mpangilio wa vina, idadi ya mishororo n.k. Kutokana na kazi hizi, makala hii imeweza kunufaika kwa kutambua kwamba muundo wa *Utenzi wa Khuswala Kumuse* una elementi hizi zote mbili – muundo wa ndani na muundo wa nje. Aidha, Fasihi simulizi haitegemei maneno pekee ili iweze kukamilika. Tungo za fasihi simulizi hutegemea sana visaidizi vya kuonekana na kusikika kama vile; sauti, mguno/ngurumo, misogeo n.k. katika

kueleza dhana ambazo haziko katika maneno. Masimulizi mengi pia hutegemea miondoko na vitabia mbalimbali kueleza dhana fulanifulani (Finnegan, 1970). Ingawa *Utenzi wa Khuswala Kumuse* hutegemea visaidizi vilivyotajwa hapa, makala hii haikulenga kuvishughulikia.

Wanyama (2006), amehakiki maudhui na mtindo katika *Khuswala Kumuse* kwa kutumia mkabala wa nadharia ya Semiotiki ambayo ni taaluma ya ishara inayomwezesha binadamu kuona vitu au hali kama ishara zenye maana. Mifumo hii ni sehemu ya utamaduni japo imekabidhiwa mipaka maalumu na maumbile kama lugha. Kwa misingi hii, amechunguza mafunzo muhimu kwa jamii yaliyoshehenezwa katika utendi na jinsi ambavyo ujumbe huu unawasilishwa. Makala hii ilinufaika na matini ya utenzi huo maktabani na kwa hivyo hapakuwa na sababu ya kwenda nyanjani ili kuupata. Hata hivyo, kazi hii imechunguza muundo tofauti na sio maudhui wala mtindo kama kazi hiyo ya awali.

3.0 Muundo wa *Utenzi wa Khuswala Kumuse*

Kama ilivyodokezwa mapema, uchunguzi wa muundo wa kazi ya fasihi unahusika kimsingi na mpangilio wake. Katika ushairi, mpangilio unahusu idadi ya beti, mizani, mishororo, urari wa vina na kibwagizo. Kwa vile muundo wa kazi ya fasihi unahusu pia mpangilio wa mtiririko wa visa, uchunguzi wa msuko wa kazi inayohusika ulifanywa. Kimsingi, muundo una mwanzo. Mwanzo huu ndio unaolekeza kwenye mfuatano wa kiwakati. Mwili wa msuko unaendeleza au kukuza mgogoro hadi kwenye upeo. Muundo wa utenzi unaisha na mwisho ambao una utatuzi wa tatizo. Muundo wa utenzi huu pia umechanganuliwa kwa kuzingatia ama kuwapo au kutokuwapo kwa arudhi za kishairi kwa mujibu wa wanamapokeo na wanamapinduzi. Hivi ni kumaanisha kuwa muundo umechanganuliwa katika mikabala miwili: Muundo wa kifasihi na muundo wa kitanzu ambapo mjadala wake ni kama ifuatavyo:

3.1 Muundo wa Kifasihi

Mkabala huu unaonesha kuwapo kwa mwanzo, kiwiliwili, upeo na hitimisho. Ufafanuzi wake tunaonesha hapa chini:

a) *Utenzi wa Khuswala Kumuse* una Mwanzo

Ubeti wa kwanza wa utenzi huu unadhihirisha wazi kuwa ndio mwanzo wake. Msanii anaiambia hadhira yake kuwa ameanza kuwasilisha kazi yake. Anafanya hivi kwa kutambua nguvu na uwezo wa Mungu, anasema:

Utenzi kwa Kibukusu

1. *Narakikha nende ehistori ya babukusu*
2. *Nga Wele nakaumba sibala*
3. *Nebakhakhulanga bali Wele tawe*
4. *Bakhulanga bali Khabumbi*

Tafsiri kwa Kiswahili

1. Ninaanza na historia ya Wabukusu
2. Jinsi Mungu alivyoumba
3. Kabla ya kuitwa Mungu
4. Uliitwa Muumba

5. *Wamwene webumba*
6. *Ewe niwe omung'osi webweni*
7. *Soli ne mao tawe*
8. *Soli ne rarao tawe*

5. Wewe mwenyewe ulijumba
6. Wewe ndiwe Nabii wa kwanza
7. Huna mama
8. Huna baba

Mwanzo huu una mfichuo wa mhusika na dhamira. Fanani haachi dukuduku lolote kuwa ndiye anayewasilisha kazi hii. Dhamira ya kumtambua Mungu kama Muumba inajitokeza. Anaonesha pia kuwa anadhamiria kuangazia historia ya Wabukusu.

b) Utenzi huu una Kiwiliwili

Hii ndiyo sehemu kuu ya utenzi. Katika sehemu hii, kuna mifichuo ya hatua kwa hatua kutokana na sababu kuwa kuna vitushi mbalimbali vinavyojenga msuko wa utenzi huu. Kwa sababu hii, kuna migogoro tofautitofauti inayojengwa na kufikia vipeo mbalimbali. Mbali na utegemezi wa tamathali za usemi, utenzi huu unatumia tabia ya lugha ya mazungumzo katika ujenzi wake. Utenzi huu haujategemea maneno pekee katika mawasiliano yake bali hutegemea pia viziadalugha. Kulingana na ufundi uliotumiwa na msanii kuwasilisha ujumbe wake utenzi huu una upeo; yaani kilele cha kazi yenyewe. Kuna upeo wa aina mbili: upeo wa juu, na upeo wa chini.

Upeo wa juu ni zile sehemu za kazi hiyo ambazo hutosheleza haja za wasikilizaji au watazamaji. Katika sehemu hii hadhira hupata majibu muhimu ambayo kazi hiyo ilikuwa imecheleweshwa kwa kutumia mbinu kama za taharuki, urejeshi, jazanda na kadhalika. Mara nyingi watunzi wa kazi za fasihi huweka upeo wa juu mwishoni mwa kazi zao. Hata hivyo, si lazima kuwe na kipeo kimoja tu. Wakati mwingine unaweza kupata kazi ya fasihi simulizi ambayo haina upeo kabisa. Katika kazi mbalimbali za fasihi wasanii hujenga mgogoro ambao hukua jinsi kazi hizo zinavyokua. Upeo wa juu hutokea pale ambapo msanii hujaribu kutoa suluhisho kwa mgogoro alioujenga katika kazi yake.

Msanii katika *Utenzi wa Khuswala Kumuse* amejenga vipeo vya juu kadhaa kwani kuna migogoro mingi ambayo pia amepania kuipatia suluhu. Katika ubeti wa kwanza, msanii anamtambua Mungu kama Muumba. Yeye ndiye mwanzo na mwisho kwani kabla yake hapakuwa na kiumbe kingine chochote na kwamba Mungu alijumba. Baadhi ya viumbe alivyoviumba Mungu vinaonekana katika ubeti wa 2 – 4, navyo ni pamoja na dunia, milima, kumbikumbi, samaki, n.k. Mgogoro unaanza kutokea katika ubeti wa 5 na 6 kama inavyoonekana katika mistari ifuatayo:

Utenzi kwa Kibukusu

1. *Eswa yarura yola khulialililo*
2. *Yacha khwikulu enyuni yakilia*
3. *Neli khwiloba omundu wakilia*
4. *Oli eli mwiloba endemu yakilia*
5. *Eng'eni niyo Wele kaumba kara mumechi*
6. *Bakilanga bali nambale*

Tafsiri kwa Kiswahili

1. Kumbi kumbi anapotoka nje
2. Anapopaa juu, ndege humla
3. Anapokuwa chini mtu humla
4. Akibaki udongoni nyoka humla
5. Samaki ambaye Mungu aliumba
6. Anaitwa dagaa

7. <i>Omutai kakhuya nambale</i>	7. Mtu wa kwanza alivua dagaa
8. <i>Komia nambale</i>	8. Akamkausha dagaa
9. <i>Khalosi khalunga nambale</i>	9. Ajuza akapika dagaa
10. <i>Kumunyu kwaunya</i>	10. Mchuzi ukatoa harufu

Msanii anaonesha jinsi viumbe wanavyoanza kushambuliana kama vile ndege kumla kumbikumbi anapopaa juu, analiwa na binadamu anapokuwa chini na kuliwa na nyoka anapokuwa udongoni. Kumbikumbi anaoneshwa kuwa hana salama akiwa udongoni na hata akitoka nje. Katika ubeti wa 6 msanii anaonyesha mgogoro baina ya binadamu na samaki. Binadamu anamtafuta dagaa hasa kwa ajili ya mchuzi wake mtamu.

Katika ubeti wa 7, fanani anazua suala la mimba za mapema na madhara yake. Anatomia jazanda ya nyigu katika ubeti wa 8 kuwahadharisha vijana wa kike dhidi ya wanaume ambao wangependa kuwatumia vibaya. Nyigu ametumiwa kuwakilisha wanyonyaji katika jamii ambao hutumia uwezo wao kuwadhulumu wanyonge. Aidha, anatomia visiki vya njiani kimafumbo katika ubeti wa 9. Kila mtu anashughulika na kitu fulani maishani. Hata hivyo, vikwazo havikosekani na ndiyo maana suluhu anayotupatia ni kwamba tujichunge tusijekujikwaa kwenye hivyo visiki.

Msanii anazungumzia maovu mengine katika jamii kama vile mauaji na wizi na madhara yanayoambatana nayo. Mtu muuaji kwa mfano atakabiliana na moto wakati wa Kiyama huku mwizi akifungwa jela. Haya yanaonekana katika ubeti wa 10 na 11. Suala la ushirikiano miongoni mwa viongozi limepewa kipaumbele katika ubeti wa 12 hadi 16. Wanajamii wanaadilishwa kuhusu umuhimu wa watoto kuwaheshimu wakubwa wao, kufanya bidii ili kuchuma mali kihalali, kujibidiisha katika elimu pamoja na kuwa wazalendo kwa nchi. Haya yanaonekana katika ubeti wa 17- 27. Sungura anatumiwa kutuchorea picha ya watu wajanja na wachonganishi. Msanii anaonesha jinsi sungura alivyoweza kumhadaa chui kupitia kwa ujanja hadi kumuangamiza mkewe. Jambo hili linaonekana katika ubeti wa 31 – 35. Anawasihi watu kujihadhari dhidi ya kina sungura katika jamii.

Historia ya Wabukusu na sehemu mbalimbali walizopitia kutoka mahali pao asilia zimetajwa kuanzia ubeti wa 36. Kuanzia ubeti wa 41, msanii anachora taswira ya uozo katika jamii unaotokana na tabia za wizi, ufuska n.k. Hata hivyo, anatoa suluhisho kuwa vijana wanafaa kupewa ushauri nasaha na wajomba na shangazi zao kama inavyoonekana katika ubeti 43-49 hapa chini:

Utenzi kwa Kibukusu

1. *Lilaka lirakho*
2. *Bali khayikilila omwana wabene*
3. *Sisindu nisioakhakholile tawe*

Tafsiri kwa Kiswahili

1. Sheria inayofuata
2. Usisingizie mwana wa mtu
3. Kosa ambalo hakufanya kamwe

4. <i>Lilaka lilindi</i>	4. Sheria nyingine
5. <i>Bali siabene siamoni</i>	5. Mali ya wenyewe ni ya kuona kwa macho tu
6. <i>Lekha bibiaki biabene</i>	6. Achana na maghala ya wenyewe
7. <i>Lekha kamatala kabene</i>	7. Achana na ng'ombe wa wenyewe
8. <i>Lekha chibenki chabene</i>	8. Achana na mabenki ya wenyewe
9. <i>Lilaka lilindi</i>	9. Sheria nyingine
10. <i>Okhachekha omwana wowasio tawe!</i>	10. Usimcheke mwana wa mwenzio asilani!
11. <i>Okhachekha batambi tawe!</i>	11. Usiwacheke maskini asilani!
12. <i>Lilindi bali</i>	12. Nyingine ni hii
13. <i>Kumwikale kwabene</i>	13. Mlango uliofungwa si wako
14. <i>Kumwikule kukwoo</i>	14. Mlango uliofunguliwa ndio wako
15. <i>Likonjo likwa khusikele</i>	15. Jeraha huja kwenye mguu
16. <i>Nio chisi chaundakho</i>	16. Ndiposa nzi wakauvamia
17. <i>Babana basoreri</i>	17. Vijana wa kiume
18. <i>Balekhile babana bakhana</i>	18. Wameachana na vijana wa kike
19. <i>Beundile khubalosi bong'ene</i>	19. Wamevamia kina ajuza tu
20. <i>Khane namunyu kabiila eyikila</i>	20. Kumbe fisi hukimbilia tu mnyama anayechuchumia
21. <i>Likonjo likwa khusikele</i>	21. Jeraha huja kwenye mguu
22. <i>Nio chisi chaundakho</i>	22. Ndiposa nzi wakalivamia
23. <i>Sengewewa wa babana</i>	23. Shangazi wa wana
24. <i>Niye obita babana bakhana</i>	24. Ndiye somo wa wana wa kike
25. <i>Ali omusecha nakhulanga</i>	25. Awambie bwanako akuitapo
26. <i>Yakhaba bulo olekha bwalala</i>	26. Wimbi ukiwa kikaangoni acha uungue
27. <i>Khochawe wa babana</i>	27. Mjomba wa wana
28. <i>Niye obita babana besisoleli</i>	28. Ndiye kungwi wa vijana
29. <i>Ali sitere silala sesira enda tawe!</i>	29. Akiwambia kidole kimoja hakiui chawa !

Fanani anaendelea na kuzungumzia maadili katika jamii kama vile heshima kwa wazazi, kutokuwa na mkono mrefu, kutozini, kutodhihaki, na mke kumheshimu mumewe. Mambo haya yamerudiwa katika sehemu kadhaa katika utenzi huu.

Fanani pia anaeleza kwamba jamii ya Wabukusu ilikuwa na mashujaa mbalimbali waliosifika katika nyanja tofautitofauti. Msanii amewataja kuanzia ubeti wa 50 – 60. Baadhi yao ni pamoja na Malaba, Maina wa Nalukale, Welemba, Watiekele, Mutonyi wa Nabukelembe, Wakhisi wa Mukimba, Wachie wa Naumbwa, Mulia wa Njabi, Namunyu wa Khakina na Khakula. Wetiekele kwa mfano aliweza kusababisha mvua inyeshe wakati wowote; naye Maina wa Nabukelembe angejibadilisha na kuwa nyoka (ubeti wa 53). Imani na itikadi za Wabukusu kama vile unabii, kupiga ramli, ufuaji chuma, ungariba, na utendaji miujiza zinazungumziwa katika ubeti wa 62 – 63. Jamii ya watu hawa ilikuwa ya ufugaji. Msanii katika uwasilishaji wake anawahimiza watu

watilie maanani ufugaji wa kuku, kondoo na mbuzi ili kupambana na njaa na umaskini. Anamithilisha mifugo na benki kama vile *Barclays* na *Kenya Commercial Bank* (taz. ubeti wa 65 – 68).

Msanii pia anaeleza kuwa, jamii ya Wabukusu ilipigana vita na watu tofautitofauti kwa sababu mbalimbali ikiwamo uhibitaji wa rasilimali. Baadhi ya makabila yaliyokabiliana nao ni pamoja na Wanandi na Wamaasai. Wabukusu pia walipinga utawala wa mabeberu na kupigana vita vikali dhidi ya wakoloni. Maeneo ya mashambulizi yalikuwa Lumboka na Chetambe (taz. ubeti wa 69 – 73). Vilevile, msanii anawasihi wanajamii kuwa vita vya kileo ni dhidi ya umasikini, njaa na ujinga.

Aina ya pili ya upeo, kama tulivyosema hapo awali, ni upeo wa chini. Upeo wa chini unatokea pale ambapo haja na matarajio ya hadhira hayakukidhiwa. Katika baadhi ya kazi za fasihi, upeo wa chini huwa dhihirisho la udhaifu wa kazi hiyo. Lakini katika kazi zingine upeo wa chini huwa umekusudiwa hivyo na mtunzi. Hali hii ya pili hujitokeza hasa katika kazi ya fasihi ambayo upeo wa chini hutumiwa kwa lengo la kuishangaza hadhira. Mfano mzuri wa upeo wa chini katika utenzi huu uko katika beti za 74 – 76 ambapo picha ya janibu nzima ya Bungoma imechorwa kupitia kwa maneno yaliyotajwa. Umuhimu wa heshima pia unaongelewa katika ubeti 77 – 79 ambapo msanii anawasihi wanaume kuwahudumia wake zao na wazazi kuwatimizia watoto wao matakwa yao. Aidha, katika ubeti wa 80, msanii anazua mgogoro kuhusu ulipaji wa mahari, hata hivyo, hapaonekani kutolewa suluhu. Ubeti huo unasema:

Utenzi kwa Kibukusu

1. *Chikhafu kumi na tatu chili?*
2. *Luno luri chili?*
3. *Khulole mumakhua kano*
4. *Khumanye nge khukhola*

Tafsiri kwa Kiswahili

1. Ng'ombe kumi na watatu wako wapi?
2. Leo hii wako wapi?
3. Tuyaangalie mambo haya
4. Tujue cha kufanya

Suala la kuzalisha mali linaonekana kutawala msukumo wa msanii wa utenzi huu. Alama za kihisabati zimetumiwa katika ubeti wa 81 - 82 ili kuwasilisha dhana hii. Wanajamii wanahimizwa kuzingatia alama ya kuongeza na kuzidisha badala ya ile ya kutoa na kugawa. Changamoto kwao ni kuwa wasije kusema tu kuwa Bungoma ni kwao ilhali hawana chochote huko na wasiseme tu kuwa ng'ombe ni wao ilhali hawana wao wenyewe (ubeti 83- 84). Vita dhidi ya umaskini kulingana na utenzi huu vinapingwa kwa kufanya bidii katika mashamba au kazi yoyote ile unayojishughulisha nayo. Adui mkubwa wa maendeleo kulingana na utenzi huu sio mwizi bali ni mfitini kwani mwizi anaweza akafungwa jela na ukapata amani lakini mfitini hakuachii nafasi.

Utenzi huu unafikia mwisho wake kwa msanii kutoa mwito kuwa watu wanafaa kupendana na kushirikiana kwani rafiki wa dhiti atakupenda hata ukiwa fukara. Msanii anatamatisha wasilisho lake kwa kuiombea hadhira yake baraka za Mungu katika ubeti wa 90, anasema:

Utenzi kwa Kibukusu

1. *Wamenya no mwifwi*
2. *Balamutila bamuile muchela*
3. *Newe enyuma oulukha*
4. *Omubei sakhulekhela bubwangu tawe!*
5. *Omusime, wakhataba nakhusima*
6. *Omusale naye,*
7. *Khaloko khasima ebusale*
8. *Nolileao*
9. *Wele Khakaba abalinde*

Tafsiri kwa Kiswahili

1. Ukiishi na mwizi
2. Atashikwa afungwe jela
3. Nawe upate utulivu
4. Mtu mfitini hakuachii nafasi daima
5. Mpendwa, hata ukiwa fukara anakupenda
6. Hata rafiki naye
7. Kisirani kinapenda kuingilia marafiki
8. Na hiyo ndiyo tamati
9. Mungu awabariki

c) Utenzi wa Khuswala Kumuse una hitimisho

Kama tulivyoona hapo awali, msanii anatanguliza kazi yake kwa kutambua uwezo wa Mungu. Aidha, anatamatisha utenzi huu kwa kuomba Mungu aibiriki hadhira yake (taz. ubeti wa 90).

3.2 Muundo wa Kitanzu

Katika mkabala huu, sifa za kishairi kama vile idadi ya mishororo katika kila ubeti, idadi ya mizani katika kila msitari, mpangilio wa vina katika kila ubeti na idadi ya beti zimebainishwa. Mjadala wake ni kama ufuatao:

a) Utenzi wa Khuswala Kumuse ni Ushairi Simulizi

Nguzo ya ushairi ni muundo. Muundo wa ushairi hauainishwi tu kwa kutegemea vigezo vya kiarudhi. Mashairi ya wajiwaji, kaswida na mandhuma ni ushahidi tosha wa kauli hii. Utenzi huu wa *Khuswala Kumuse* haujadhitiwa na kaida za ushairi kama vile upangaji wa idadi maalumu ya mishororo katika ubeti, kuwapo kwa mpangilio maalumu wa vina na kuwapo kwa kibwagizo. Utenzi huu ni ushairi huru. Hata hivyo, kuna urari wa vina wa hapa na pale katika utenzi huu licha ya kwamba hapaonekani kwamba mshairi alifanya jitihada zozote za makusudi ili kufuata kanuni hii ya urari wa vina.

Utenzi huu una mishororo kati ya miwili hadi ishirini na mitano katika kila ubeti kama inavyoonekana katika Jedwali lifuatalo:

Idadi ya Mishororo	Ubeti
1	- ²
2	4, 17, 21, 39, 54, 66
3	15, 41, 42, 43, 45, 46, 49, 55, 56, 57, 59, 64, 71, 75, 78, 88
4	3, 5, 8, 11, 18, 19, 35, 48, 51, 53, 58, 60, 70, 72, 77, 80, 87, 89
5	7, 9, 13, 14, 24, 28, 40, 44, 50, 65, 68, 83, 84
6	2, 16, 20, 23, 33, 36, 52, 61, 67, 73, 76, 79, 81, 82, 85, 86
7	12, 26, 34
8	1, 6, 10, 22, 30, 32, 38, 47, 69
9	27, 29, 31, 90
10	25
11	-
12	-
13	62
14	63
15	-
16	74
17 -24	-
25	37

Mishororo minne minne imetumika katika jumla ya beti 18, mitatu mitatu na sita sita katika beti 16, mishororo mitano mitano katika beti 13, minane minane katika beti 9, miwili miwili katika beti 6, mishororo tisa tisa katika beti 4, huku mishororo kumi kumi, 13, 14, 16 na 25 ikiwa katika ubeti mmoja mmoja.

Mishororo hii katika utenzi huu ina urefu tofautitofauti, kumaanisha kuwa kila mishororo una idadi tofautitofuati ya mizani. Beti mbili za mwanzo katika utenzi huu zinadhihirisha yafuatayo:

- Ubeti** **Mizani katika mistari**
- Na-ra-ki-kha ne-nde e-hi-si-to-ri ya ba-bu-ku-su = 16*
Nga We-le na-ka-u-amba si-ba-la = 10
Ne-ba-kha-khu-la-nga ba-li We-le ta-we = 12
Ba-khu-la-nga ba-li Kha-bu-mpi = 9
Wa-mwe-ne we-bu-amba = 6
E-we ni-we o-mu-ng'o-si we-bwe-ni = 11
So-li ne ma-o ta-we = 7
So-li ne ra-ra-o ta-we = 8
 - Bu-ng'o-si ni-bwo-wa-ng'o-la si-e-bwe-ni = 12*
Wa-bu-amba li-ku-lu = 6
Khu-bo-na ne-chi-mo-ni che-fwe = 9
Si-a-kha-bi-li wa-ng'o-la = 8

² Kistari hiki kinamaanisha hakuna ubeti ulio na idadi hii ya mistari.

Wa-bu-mba li-lo-ba = 6
Khu-bo-na ne-chi-mo-ni che-fwe = 9
Wa-mwe-ne wa-ng'o-la wa-bu-mba bi-ku-lu = 12
Khu-bo-na ne-chi-mo-ni che-fwe = 9

Mishororo hii ina kati ya mizani sita hadi kumi na sita kwa kila mmoja. Hata hivyo, mingi ya mishororo hii ina mizani tisa katika beti hizi mbili. Kwa jumla mishororo ya utenzi huu haina mizani nyingi. Kwa mfano, mishororo mingi ya ubeti wa 87 – 88 ina mizani kati ya 7 – 8. Mishororo mrefu zaidi una mizani 16 huku mfupi zaidi ukiwa na mizani 4.

Mbali na kuzingatia arudhi hizi, utenzi huu unategemea mbinu nyingine za kishairi kama vile uruwazaji wa kibalagha, na sitiari za uoni, taz. ubeti 67 – 68 hapa chini:

Utenzi kwa Kibukusu

1. *Wele kakhua chipengi*
2. *Yekhuranga engokho*
3. *Ye khabili likhese*
4. *Ye khataru embusi*
5. *Ye khane ekhafu*
6. *Ye kharano biakhulia*
7. *Engokho niyo Standard*
8. *Likhese nilio Commercial*
9. *Embusi niyo Barclays*
10. *Ekhafu niyo Post Bank*
11. *Biakhulia nibio Ushirika*

Tafsiri kwa Kiswahili

1. Mungu ametupa benki
2. Ya kwanza ni kuku
3. Ya pili kondoo
4. Ya tatu mbuzi
5. Ya nne ng'ombe
6. Ya tano vyakula
7. Kuku ndiye *Standard*
8. Kondoo ndiye *Commercial*
9. Mbuzi ndiye *Barclays*
10. Ng'ombe ndiye *Post Bank*
11. Mimea ndiyo Ushirika

Msanii anatumia mifugo kiistiara kwa mfano anaposema kuwa kondoo ndiye *Kenya Commercial Bank*, mbuzi ndiye *Barclays* na ng'ombe ndiye *Post Bank* kama njia mojawapo ya uwekaji wa akiba.

b) Utenzi wa *Khuswala Kumuse ni Mrefu*

Hiki ni kipengele kilichopendekezwa pia na Finnegan (1970) kwamba utenzi ni shairi refu. Utenzi huu una urefu usiopungua beti 90. Pamoja na kuelezea majagina wa Kibukusu, tunaelezwa pia visa vya Biblia hasa kuhusu uumbaji wa Adamu na Eva na asili ya koo mbalimbali. Kisa katika utenzi huu kimeanza moja kwa moja sawa na muundo wa kitabu cha mwanzo katika Biblia. Unaendelea kuelezea muktadha wa mbinguni katika uumbaji wa Adamu na Eva na unaelezea nasaba yake. Utenzi pia umeelezea matukio ya kihistoria, kishujaa, mighani na visasili.

Urefu wake umechangiwa na muundo changamano unaoonesha mgeuko wa ghafla wa mkondo wa matukio. Hata hivyo, kuna uwiano baina ya matukio mbalimbali na

ujumla wa kazi ya sanaa. Utenzi huu unaangazia masuala mbalimbali yanayohusu jamii husika kama vile historia yao, manabii na mashujaa, maadili, bidii kazini, matabaka, na dhuluma dhidi ya wanyonge. Mambo haya yote yanaufanya mkondo wa matukio uwe na mgeuko wa ghafla ili kuweza kushughulikia kauli hizi zote. Isitoshe, kuna mwingiliano matini katika utenzi huu. Msanii anatumia sio tu ushairi katika uwasilishaji wake bali pia anatumia nyimbo, ngano, vitendawili na mafumbo. Muundo wa *Utenzi wa Khuswala Kumuse* una muwala na mshikamano mzuri wa hoja. Kazi ya kifasihi haiwezi kuwapo bila ya matumizi ya lugha ambayo ni nyenzo ya kimsingi ya usawiri wa wahusika, usimulizi na mawasiliano ya kisimulizi.

4.0 Hitimisho

Ni dhahiri kwamba muundo wa *Khuswala Kumuse* una vipengele vinavyodhihirisha sifa za kifasihi na sifa za kitanzu. Kwa ujumla utungo huu hauzingatii: a) urari wa vina, b) idadi maalumu ya mizani kwa kila mshororo, c) idadi maalumu ya mishororo kwa kila ubeti, na d) Hauna kina cha mwisho cha mshororo wa mwisho wa kila ubeti kinachofanana katika beti zote kama ilivyo katika tenzi nyingi. Kina hiki huitwa bahari. Kwa upande mwingine, utenzi huu una sifa bainifu ambazo zina ufanano na tenzi za Afrika Mashariki mfano mbinu ya usimulizi, ushujaa na maadili. *Utenzi wa Khuswala Kumuse* una mambo mbalimbali yanayohusu asili ya jamii ya Wabukusu, visa vinavyofanana na vile vilivyo kwenye Biblia, maadili, mila na desturi za Wabukusu na kwa hivyo unatoa mafunzo mbalimbali kwa jamii.

5.0 Mapendekezo

Kwa kuwa makala hii imeshughulikia muundo wa utenzi huu itakuwa vyema kama tafiti zingine zitafanywa katika tenzi zingine za kimatanga za jamii tofautitofauti kwa matilaba ya ung'amuzi wa johari na hazina za muundo. Mtafiti anapendekeza kuwa tafiti linganifu zifanywe ili kupata kufanana au kutofautiana (iwapo kupo) kati ya *Utenzi wa Khuswala Kumuse* na tenzi zingine za jamii tofauti. Katika maoni ya wanamapokeo tunaona upekee wa fasihi kwa namna unavyofikiriwa na wafinyanzi wake. Kwa upande mwingine wanamapinduzi wanajaribu kuufanya ushairi wa Kiswahili kutazamwa katika mkabala wa kilimwengu unaouwezesha ushairi kutungwa na kuzungumziwa na yeyote anayetumia Kiswahili kama lugha sambazi. Pia, utenzi wa akina Kezilahabi unatusawiria kwa namna fulani jinsi ulimbwende ulivyozuka na kupingana na urasimi kimtindo na kimaudhui. Hili ni jambo linalopaswa kutafitiwa zaidi.

Utafiti huu umejikita katika kipengele cha fani ambacho ni muundo. Vipengele vingine vya fani kama vile mandhari na wahusika vinaweza kufanyiwa utafiti. Nafasi ya mandhari katika uteuzi wa mtindo wa uwasilishwaji wa ujumbe kifasihi ni suala linalohitaji utafiti wa kina. Makala haya yanapendekeza utafiti kuhusu athari ya mandhari katika mtindo wa kazi za kifasihi. Hii ni kutokana na sababu kuwa mahali

katika kazi za kifasihi huweza kufanya kazi kama kiunzi ambamo picha imetiwa. Kiunzi hicho kinaathiri picha hiyo kwa kiasi kikubwa kiasi kwamba haimkiniki kuiangalia picha yenyewe pasi na kukiwazia kiunzi chake. Kiunzi hicho kinapokuwa kibaya huweza kuathiri mtazamo wa mtazamaji wa picha. Mahali huweza kuathiri si tu jinsi msomaji na mhakiki anavyoangalia kazi fulani bali pia masuala yanayoendelezwa na mwandishi, wahusika, maingiliano na mitagusano yao, ndoto na maisha yake n.k. Utandawazi na utandaridhi ni mambo yanayotawala ulimwengu wa karne ya 21. Ni pendekezo la mtafiti kuwa utafiti unafaa kufanywa kubaini jinsi mambo haya yanavyoathiri muundo wa kazi za fasihi.

Marejeleo

- Abedi, K.A. (1954). *Sheria za Kutunga Mashairi na Diwani ya Amri*. Nairobi: East African Publishing House.
- Finnegan, R. (1970). *Oral Literature in Africa*. London: Oxford University Press.
- Johnson, J.W. (1986). *The Epic of Son-Jara - A West African Tradition, Analytical Study and Translation*. Bloomington: Indiana University Press.
- Kabaji, I. (1991). *The Maragoli Folktale: Its Meaning and Aesthetics*. Unpublished M. A Thesis, Kenyatta University.
- Kabira, W. M & Adagala, K. (eds) (1985). *Kenyan Oral Narratives: A selection*. Nairobi: East African Educational Publishers.
- Kane, T.S & Peter L.J. (1969). *Writing Prose, Techniques and Purposes*. London. Oxford University Press.
- Kezilahabi, E. (1974). *Kichomi*. Nairobi: Heinmann Educational Books.
- Massamba, D.P.B. (1983). *Utunzi wa Ushairi wa Kiswahili katika Fasihi*. Dar es Salaam: TUKI.
- Mbatia, M. (2001). *Kamusi ya Fasihi*. Nairobi: Standard Text Books, Graphics and Publishing.
- Mbogo, E. (1994). *Sundiata*. Kisumu: Lake Publishers and Enterprises Ltd.
- Miruka, O. (1984). *Encounter With Oral Literature*. Nairobi: East African Educational Publishers.
- Mnyampala, M. (1965), *Diwani ya Mnyampala*. Nairobi: Kenya Literature Bureau.
- Msokile, M. (1993). *Misingi ya Uhakiki wa Fasihi*. Nairobi: East African Educational Publishers.
- (1994). *Uchambuzi na Uhakiki wa Ushairi*. Dar es Salaam: Dar es Salaam University Press.
- (1994). *Uchambuzi na Uhakiki wa Tamthilia*. Dar es Salaam: Dar es Salaam University Press.
- Mulokozi, M.M. (1999). *Tenzi Tatu za Kale*. Dar es Salaam: TUKI.
- Mulokozi, M.M na Kahigi, K. (1979). *Kunga za Ushairi na Diwani Yetu*. Dar es Salaam: Tanzania Publishing House.
- Mulokozi, M. (1996). *Fasihi ya Kiswahili*. Chuo Kikuu Huria cha Tanzania.
- (2002). *The African Epic Controversy: Historical, Philosophical and Aesthetic Perspectives on Epics Poetry and Performance*. Dar es Salaam: Mkuki na Nyota.
- Ngure, A. (2003). *Fasihi Simulizi kwa Shule za Sekondari*. Nairobi: Phoenix Publishers Ltd.

- Niane, D. T (1965). *Sundiata: An Epic of Old Mali*. Longman. Green and Co.Ltd.
- Njogu, K. na Chimera, R. (2011). *Ufundishaji wa Fasihi: Nadharia na Mbinu*. Nairobi: Jomo Kenyatta Foundation.
- P' Bitek, O. (1963). *Oral Literature And its Social Background among the Acoli and Lang'o*. Unpublished M. A Thesis, Oxford University.
- Ranki, D. (1972). *Style and Structure*. Newyork. Hancourt Brace Jovanovich.
- Sharif, N. (1988). *Tungo Zetu: Msingi wa Mashairi na Tungo Nyinginezo*. New Jersey. Red Sea Press.
- Senkoro, F.E.M.K. (1988). *Ushairi: Nadharia na Tahakiki*. Dar es Salaam: University Press.
- Wafula, R. M & Njogu, K. (2007). *Nadharia za Uhakiki wa Fasihi*. Nairobi: Jomo Kenyatta Foundation.
- Wamitila, K. W. (2003). *Kamusi ya Fasihi: Istilahi na Nadharia*. Nairobi: English Press.
- (2003). *Kamusi ya Fasihi Istilahi na Nadharia*: Focus Publication Ltd.
- (2008). *Kanzi ya Fasihi 1: Misingi ya Uchanganuzi wa Fasihi*. Nairobi: Vide – Muwa Publishers Limited.
- Wanyama, A. (2006). *Maudhui na Mtindo katika Utendi wa Khuswala Kumuse*. Tasnifu ya Shahada ya Uzamili (Haijchapishwa). Chuo Kikuu cha Kenyatta. Nairobi.